

ԳՐՈՅ ԳԻՏԻ ՄԱՍԻՆ

Հ. Կ. Տ. Սահակեանին

Սիրելի Աշորդապետ

Տարույս «Քաղաքական»-իդ ա և բ թիւերուն մէջ ձեր գրած պատուական յօդուածը ուշի ուշով աչքի անցուցի:

Գիտողութիւններս ասորիք հմ.

Հակառակ զոչազոչական ցուցումներու կը սիրեք ենթադրել թէ Խորենացիի ճանօթ կտորիմ աղբիւր մոյն իսկ փարպեցիին եղած ըլլայ: Ինք թիւ օրին մէկը փարպեցիի մէջէն պակսած ըլլալով այդ խնդրական հատուածը՝ ուրիշ ուր զայն նորէն գրած ըլլայ: Կամ թէ այսպէս ըսենք, փարպեցիին անկասկածաբար ինկած այդ կտորը՝ վերստին ցտած ու դուռնացած ըլլայ վարպետի մը ձեռովը: Այսօրինակ ենթադրութիւններ սակայն՝ փոխանակ ինչորէր լուծելու՝ զայն անտանգիւտ կրնան ծառայել, չամսմիւս չեմ այն կարծիքիմ: Եւստ որում ինքզնական հատուածը ջնջուկով փարպեցիէ՛մ՝ զոյգ գիտի պատմութիւնը յանկարծ իրենց հատուտի կամ կիսատ կը մնայ եղեր: Բնորոշակտակը՝ փարպեցիին առաջ առոր միայն կ'արդարամայ իր տեսութեանը մէջ, ուր օտար ծիւղից մա՛ն յիշատակութիւն կը մերժուի լուծելայն: Տարբեր խնդիր է՝ իթէ մէկը կատարելապէս հաւատարմութիւն իրապէս չնկատէ փարպեցիին՝ զրի գիտի այդ մասնաւոր յայտադրութեան մը մէջ:

Փարպեցիի՛ն՝ զորիւմէն անկախ կէտեր չօշտիւնը՝ ուշադրութիւնէ վերջեւում չափ թիւնէ պարագայ մը չէ՛, ինքն է որ հակադաս յայտնի վիստիւթեան զորիւնի՛ն թէ Մաշթոց ճի մանկութեան տիւն վարժայ էր հիլիոնական դպրութիւնումը՝ կը համարժեցան յայտարարի չսակաւ մի մերժուտեալ էր ի յունարէն հեգհնայուն: Գիրիտու դաստիարակ գործին մէջ այ՝ փարպեցիին շուտ փանտիւն ըր զիրը չէ՛ յիշատակած, անտեսելով զարծեալ զորիւնի վկայութիւնը, փասն զի իր հաստատ տարրութիւնն եղած է հայիցի հմտեղեծաքննութեամբ միայն ի գլուխ կած ցոյց տալ զրի գիտի և քննաքննութեան համգումարքները: Փարպեցիին հաստք մը թէ հայերէն գիրիւր գոյութիւն ունէին արդէն, զոյն նշանագիրք Դաւիթէն լեզույս», ինչպէս ըսել կու տայ Մաշթոցի՛ն՝ միմյուցի զորիւնի գիտութիւնիւր «Ե վերայ ձեռնալ թէ չեն քաւական մշակագիրքն ողջ աշխի զոյգորդայս և զկապ հայերէն լեզուի» ու անմիջապէս կցած «յայտոց դպրութեանց» յաւելաւան կասկած կը մերժէ՛ թէ օտարութի իմն էր այդ գիրիւր ծագումը: Փարպեցիին շուտաւ մտաւրմծայած զիրից փորձութ Մարտիկի, փասն զի ինչ ուր Մամուսացի գիտմանքն ըրած էր «Փոխադրելով զայսերէն ամբողջաւ ըստ անոյս թարգմանաւ սիւրբայիցն հիլիոնացոց» մոյնը Մաշթոցի կը ձեռնարկէ ըմի «անմիջակցութեան» լով զնայերէն տիւնութիւն ըստ կարգման ուսուցորայիցն ցումաց՝ առաջ հարցմամբ և ուսանելով ի սուրբ կ'աւարտուէն Խաճապար գաթութիւնիցն գաղափար՝ ըստ անոյս թարգմանութեան յունիցն: Իթէ փարպեցի գործունէ անկախ չգիրէր ու չգաւորէր իրերը՝ ի ծալս կրնար Մանակի քնծայել կարեւոր անխառնած մը, հակադաս վկայութեան զորիւնը:

1435թ մ գրուած Յայտմաւորքի մը մէջ Գրոց գիտի պատմութիւնը աճողը ըլլալէն կը հետեւի՝ արդեօր թէ փարպեցիին քիսան ըլլայ այն:

Տարբեր հարակցութեան մը զայ դուռնար պիտի չըլլայ՝ եթէ փարպեցիին մոյն ձեռագիրք ուրում մէջ նորամուտ է խնդրական հատուածը՝ 1435թ վերջ գրուած ըլլայ (ինչպէս է՝ արդէն, ու պէտք պիտի ըլլայ ըսել որ, ուր գրագրողը փարպեցիին ամբողջացնելու ինկըմը՝ այդ Յայտմաւորքէն կամ անոր միմաներէն օգտուած է:

Գալով Մոզիւրքի մէջ (Բ. շատ)՝ հրատարակուած այն գրութիւն՝ յորում «Գրիւնիւն», Խորենացիէն ու ներկայ փարպեցիէն անկախ պարագաները կը զիտուի ինչոր Գրոց գիտի մասին, կը խուստովանիւր թէ միմը չենք յարգած տեսնել ըսն մը՝ որ ինքնին վերջելուր չըլլայ հեղինակին ընթերցումներուն, և այն միթի կցկտոր մէջջերում: Ենթով ու միթի առաճեցումներով:

Արդեօր մուրութիւն մը նկատուած է Գանիէլի տրուած Գամարտիկոս յորջոյնումը կամ Եպիփանի տրուած քառատաւան կոչումը... և լետով թէ՛ Մկարդ կը տեսնէ ճի գործարանի սրտին թափ ձեռնի զի գրէր, ինչպէ՛ս չիշատակեր մոյն ամառնէն ձեղնակը թէ այդ գրիւր կիրարկումը զիւր քացքներու յամար ինչ աշխատութիւններ կ'օրծ գրուեցան, ըլլայ չուրիսանտով, ըլլայ Մանակով: Շատ ուշ ժամանակի մէջ ի կի յառնուած ներդրական ծառէ մը աւելորդ է սպասել գէթ գիտի պատմութեան անծանօթ մնացած կէտերուն համար ո՛ր և է յուսաբանութեան, այնպէս չէ՛:

Ձեր յօդուածին մէջ ամարկութիւններ առաջ կը բերէք՝ ցոյց տալու յամար թէ յանակի գործակցութիւնը տաւերու զատարարութիւն մէջ ո՛չ է այնքան մերթողներու արժանի, և այն: ու կը միտիք զարձակ պաշտպանի ձեր սիրական թէ՛ զէ՛ թէ ծանրակշիտ երկարութիւն մը պէտք էր ըլլալ այն, Բաւարիկ մը պատրաստութիւնը, քու զումը որ մեր պատմիչները ատանկ ձեռնարկի որ անկարկելու միզամած գաղափարն անգամ չեն մատմուշեր իրենց գրուածներուն մէջ, կարկի չէ՛ սակայն, սիրելի վարդապետ, այդ աշխատութեան մէջ, առաջարկութեան զտեսական հիմն մը զուշակի, զէթ տանուր այն խուրիքիւր մասին՝ որոնք յաճախանքն էապէս ծանցակից ու համագորդ զաւակն համար ծշգրտե անշուշտ ցուցման մը կրնային կարտալ լեզուական խնամութեան մը օրնքներուն պատուաւ կինարել գզուշութեանը, Գարգ խոսիւր, որ թէ յունարէն ա, ի, ք տաւերը հայերէն ամբողջութեան յամաճայեցներուն ատեն՝ մոյն իսկ Ե. դարու հայ մը յոյն արտաբերումէն չէ՛ր կրնար սխալի, ու իր այն օրնքը, ա, փ, դ. ու գրելով փոփոգրիկ տրգաղափար միմյուցին թէ՛ այդ և թէ միւս խուրիքն ու (ս, ու, ք, ք, ք, ք) ձանդակցեցուցումը տիրապէս լեզուարտանական արժէք մը ունի, ինչպէս յայտնի է:

Համարելով սակայն՝ թէ պատմիչներու կողմէ այնքան արդիւն և իրարանցում պիտի չարժէր այդ սովորական աշխատութիւնը, չէք կարծիք որ Բաւարիկ մը յօրնումիմն տօտ որիմայէ առաջ՝ ուրիշ մասնապատրաստութեանը պէտք զգացած ըլլային Մանակ և Մաշթոց՝ Դաւիթեան սյուրբէնի պակասութիւնը գործունակութիւնը համար: Անմասնական չէ որ արքունիքով յապաղած ըլլան ձեռք ըրելի յաւելուածական գիրիւր կամ ծայաժողովներու ամբողջական գրութեան յօրնում: Եւ՝ ուղիղ ու անայնթաք ընթիկցում մը ապա, հովանի համար, փասն զի պատմած մը չունիմք ըւրանալու թէ «Էւրանագիրքն ըստական չէին ոչ

ածել զսիրտորայս և զկապս հայերէմ լիցորի» (Վտ. րիւմ), բաճ մը կրծար արծել ուրիմն այդ ուղղադարձական և ուղղաթիւական պարապարտը, որ Հայ գիտնականի մը օժանդակութեամբը կրցայ ի զլուի ելլել կատարելապէս:

Եթէ այս ամէնը՝ ձեր կարծիքով՝ բազում տղամուկ էր վասն ոչնչի, և եթէ — նախորդ մամականիս դիտել կու տայի — առ տեղեւս Թարգմանութեան մը առաջին թայիկրու մշտնմըն ալ չեմ, ի՞նչ հմաբաւորութիւն կայ արեւմտի ու սիրտորայի այդ համըկպումովն հմայելու Բառարանի մը սաղմնաւորութիւնը:

Հախ՝ զարմամայի պիտի ըլլար մեր առաջին թարգմանիչներուն համար ամէն լրանէ առաջ երկկեզունայ բառարան մը պատրաստել, դեռ տող մը բան չթարգմանած մագաղաթի մը վրայ, Աստուծոյն՝ որ մեզմէ շատ կամուրիս սկսած էին հեկեղեցական և այլ գիրքերու ի յունէ Թարգմանութիւններով պարապել՝ որ և է բառարան լուսնեմ, և ինչպէս յայտնի է, իրենց մէջ առաջինն շնորհալու (թ յարթ) ձեռնարկեց յոյմ — ասորի բառ, գիրք մը յօրհնիկու, գաբիք արաջ կատարուած Թարգմանութիւններու ամբողջ մատենադարան մը իր առջեւ ունենայէ և իր ձեռքով քաղմա հատուց Թարգմանութիւններ ալ արտադրել յիտոյ, չհինքնէմ ո՞ր Թարգմանիչ իր ձեռքով տակ ունեցած է պատրաստ բառարան մը. չերոնի մոս միթէ բառարան ունէր ընթացիկներէն լատիններէն՝ իր մեծ գործը ի զլուի համելու համար. միթէ Աստուածաշունչի ձօքնամանից Թարգմանութիւնը — ամբողջովն կամ մասամբ — քառարանով էր կատարուած: Հայ Թարգմանիչ մը համար ալ՝ յոյմ կամ ասորի լեզուի հմտութիւնը կարեւոր էր Թարգմանելու համար, այս կամ այլ գիրքը. Գիր բառարանն ինքն էր կամ իր ուսուցիչը՝ անհրաժեշտ դիմումներու համար, երբեմն ալ հայ լեզուի տեղեկալ յոյմ կամ ասորի գիտնական մը, Այդ խօսուած օտար լեզուներու գործնական ուսումը բառարանի պէտքը զգալի էր բրած ժամանակին:

«Թարգմանիչները կ'ընէր ամտեղեակ էէնմ կըրծար ըլլայ թէ բառարանները անհրաժեշտ գոյծեր մ'են Թարգմանութեանցն ու կ'ուսնցընէր թէ հմուց ի վեր բառարանը գոյութիւն ունէր յունաց և ասորաց մէջ՝ Այս ասիսին յայտնեցի իմ խոմարն կարծիքս, իսկ այմ պարզամէ՝ թէ Հայերը, Նոյսիտի մէջ, «վարձարամ» ունէին, ի՞նչ հրաշխիք կրնայ ըմբանլ յունահայ կամ ասորա հայ բառարանի մը գոյութեան վերաբերմամբ, մամանամը որ այդ վարձարան կարծուածը ուրիշ բան էր կրմար ըլլայ թայց միայն՝ ասորական դպրոցի մը մէջ՝ 40-60 հայ տղաքնիրու աշակերտութիւն մը կամ ժամանոր դասարան մը՝ արքունիքէն սահմանուած ծախքով մը հոգացուած, Նոյնը կ'ընէր Գարսիկը, անշուշտ տարբեր պայմաններու տակ:

Գիտել տուած էր թէ Ն զարու Թարգմանութեանց խումբերը գիտական, ուսումնական մկաբադր մը ունէին. լա՛ւ. յունարէնի կամ ասորիերէնի ուսումն ընդունելուն համար ի՞նչ դժուարութիւն կար՝ իրենց ստացած հմտութեան և նաշակին համեմատ հայերէն շարադրիկու՝ առանց հասարակաց միջոցի մը՝ այսինքն առանց Բառարանի, Բայց դուք, սիրելի պարագայտ, աւելի առաջ երթալով՝ Գործիմի պէս Թարգմանիչ մը գրասենյակին վրայ ալ կը սիրէր գետեղել ձեր Բառարանը, ու կ'ուզէր ըսել թէ ամ այլ իր Թարգմանական բոլոր հմտութիւնը անխմայ ու շուայլօրէն քաղած է այդ Բառարանէն, զը հաւատարմ:

Իր լեզուին բովանդակ կալուածին մէջ կապակոտոր տոհմարկումներով մախրող Թարգմանիւն կրմար պատշաճեցնել պատասա հոմանիշներու շարք մը իրարու հոնել տողելու ամթարգմանիլի հետեւակութիւնը, Առ այդ իրենց ցուցում մէջ կը բերէր Գ. Մակարայեցոց Գ. ՆՆ համարին մէջ գործածուած բայը՝ գոր ութ համանիշներով Թարգմանուած տեսնելով՝ իրաւումը կը համարէր կարծիլ թէ զորիւն ժշամաւոր Բառարանէն ընդօրինական ըլլալ գանձուր, Հարցո՞ւմ մը, եթէ կը հերէր. ինչո՞ւ արդեօք մեր Թարգմանիչը հո՛յմ բայը նախապէս ու Մակարայեցոց ծե. զ. 6 համարին մէջ՝ այդ ութ համանիշներէն տարբեր բառով մը Թարգմանիւն է՝ «խոստապարանց գըմացեալ», Այդ պահում չէ՞ր դիմած արդեօք իր Բառարանին... Բայց աստի՛ ի՞նչ հոկայ աշխատութիւն մը ըլլալուն էր այմ, որպէս զի կարելի ըլլար՝ բովանդակ Աստուածաշունչի մէջ երկու տեսգած միայն գործածուած այդ բառը տասնի մօտ համանիշներով փոխադրուած գտնել անոր մէջ. թէեւ քաղ Տոկ գործը իր մէջ տօլեւ (գաւառ) բառը, վրան զի 3-4 անգամներով օրեւ (տօլեւ) Թարգմանած է զայն մեր Թարգմանիչը (Ա. Մակ. ծ. գլ.):

Սերաւեր որդեշնեքով

ԵԿԵԼ Ե. ԴՈՒՐԱՆ

Պ Ի Ի Ղ Ի Ա Ր Ե Ի

Հեղապէս երբն արեւն է կարմրեր,
Շողջող ծիծաղ մ'իր կշտուրէն կը կախուի՝
Ջարթխում երգով և ցօցերով լուսերիս
Կի՛նեւնիկին և երկնքին հէ՛ր, ծախ:

Չանգակաւունը համբոյրէն ճանաչելն
Մեթենշաղիկն մէջ կ'աօթէ բըւնուրին,
Եւ բերեղ չէշն հատիկ, հատիկ այդ կանչին՝
Կ'արթնցընէ զհեղապէս ցունը լըռին,

«Արեւ ա՛նա՛ ոսկի՛, ոսկի՛ է ցաթեր»
Կ'երգէ զգընուկն, և ազօթի կ'ըջապալէ.
Քանի՛ սուրբ է հոն ազօթիլ քեզ, ա՛յ Տէր:

Գիւղի արփին՝ ստառապային սարին վրայ
Կ'արիւնտաճ մանուկ յաշերս անամար,
Ա՛յ չեմ մտնար. «Հայր մեր»ըս հոն սովեցայ:

Աւարտ

